חותמת עברית בטבעת זהב

מאת ע. בן־דור

החותמת המתוארת להלן (ר׳ לוח ב׳, ציור 2) נמצאת ברשותו של מר י. מ. ריצמן בחיפה [1]; הוא רכשה בארץ־ישראל לפני שנים מספר, אולם מוצאה המדוייק אינו ידוע. החותמת סגלגלה, גבה מקומר וחלק (scaraboid), והיא עשוייה אבן ירוקה בהירה—אַמַזוֹנִית[2]. באבן זו השתמשו גם במצרים לתעשיית חרוזים, קמיעות וחותמות.

החותמת נתונה בתוך מסגרת זהב, והמסגרת קבועה בין שני קצותיה של טבעת שגם היא עשוייה זהב. חרפושיות במסגרות מתכת נשתמרו במספר ניכר הן במצרים והן בארץ־ישראל. ואילו חותמות במסגרות נדירות הן: שתיים נמצאו במושבות פיניקיות, בקרת־חדשה [3] ובספרד [4], ואחת, שבה חקוק השם יותם, בעציון־גבר [5]. על־כן כדאי להתעכב על פרטי העיבוד ועל החומר, לפני שנפנה אל הציור ואל הכתב.

כל אחד משני קצות הטבעת התופשים במסגרת עשוי בצורת אגודת צמחי הגומא (פפירוס); החריצים האפקיים מסמנים את קשירת הקנים. קישוט כזה של טבעת אינו רגיל כלל וכלל. הדוגמה היחידה הידועה לי היא טבעת של פַּייאנס מתקופת הממלכה המצרית המאוחרת הנמצאת בבית־הנכות הממשלתי בברלין [6]. הטבעת עצמה אינה עגולה בחתך, כי־אם מרובעת; היא עשויה מוט זהב שכפפוהו לטבעת. על דפנות המוט אפשר להכיר את עקבות העיבוד ביד. כל פרטי הקישוט וההלחמה מצטיינים בפרימיטיביות רבה. החומר הוא זהב מזוקק של 23 עד 24 קאראט, צבעו צהוב בהיר. תכשיטים עשויים זהב טהור אינם רגילים במלאכת האמנות של ימינו, אולם מצויים הם בימי קדם [7].

אין לדעת בבירור אם החותמת נקובה, כיוון שמסגרת הזהב אופפת אותה מכל צד; אולם יש להניח שאינה נקובה, שכן הנקב שימש להשחלה והיה נהוג בחותמות שעל פתיל, ואילו החותמות שהיו נושאים אותן על האצבע והיו קבועות בטבעת, לא היו זקוקות לנקב. כנראה שהמנהג הראשון היה נפוץ יותר והחותמות נקובות רובן ככולן. ידוע רק מספר מועט של חותמות עבריות בלתי־נקובות, ביניהן החותמות המפוארות ל(א)חמן, לאסף, לשמע עבד ירבעם, שאולי גם הן היו נתונות בזמנן במסגרות של זהב או כסף.

---

1) חובה נעימה היא לי להודות למר ריצמן על שהשאיל לי את החותמת לבדיקה ועל שהרשה לי לפרסמה.

2) ד״ר י. בן־תור מן המחלקה הגיאולוגית של האוניברסיטה העברית הואיל בטובו לזהות את האבן.

3) ר׳ דירינגר, *Iscrizioni*, ע׳ 170, מס׳ 9. 4) ר׳ שם, ע׳ 249, מס׳ 95.

5) ר׳ גליק, *BASOR*, מס׳ 79, ע׳ 14, ציור 8; עבר־הירדן המזרחי, ע׳ 109 ולוח V, 2.

6) ר׳ H. Schaefer und W. Andrae, *Die Kunst des alten Orients* (*Propyläen-Kunstgeschichte*, II), S. 387 (No. 10).

7) ר׳ C. R. Williams, *Gold and Silver Jewelry*, 1924, p. 25.

הציור שעל גבי החותמת מראה למעלה קווים אלכסוניים המחוברים בקווים אפקיים קצרים. מתחת לקו המבדיל, יצור בעל ארבע כנפים שהנני נוטה לראות בו שרף (uraeus) מעופף. צורת הכנפיים מזכירה במקצת את הציור שעל חותמות למלך, ואותו מבארים כרגיל כחרפושית. אולם הגוף המוארך שעל החותמת שלנו, וכן הצוואר הארוך מקרבים את ההשערה, כי אכן שרף לפנינו. אמנם שרף בעל ארבע כנפים נדיר הנהו, אך מצוי הוא גם על חותמות של ליחמליהו / מעשיהו[8], לבן(?)[9], לאלשמע ב/ן המלך[10]. מתחת לשרף, פרח לוטוס על גבעולו.

מימין לשרף ומתחתיו חקוק השם לשפט. האותיות אינן כתובות בקבוצה אחת, כי־אם מפוזרות בשטחים הפנויים ברקע הציור. סידור אותיות מעין זה אינו שכיח ביותר; אולם ידועות אי־אלה חותמות שבהן האותיות מפוזרות ברקע[11], או שהלמ"ד חרותה בריחוק מה מן השם[12].

השם שפט ידוע מן המקרא. נקראים בו אנשים שונים, במשך תקופה ארוכה, החל מיוצאי מצרים ועד צאצאיו של זרובבל; בחותמות נמצא השם עד־כה רק פעם אחת, בצורתו המלאה שפטיהו, חקוק בחותמת מלכיש[13].

הלמ"ד צורה מיוחדת לה: אמנם, קוויה נפגשים בזווית חדה, אולם הקו השמאלי שבור בחלקו התחתון. אם נשווה את הלמ"ד החדה של לוח גזר (המאה הי' לפני ספה"נ) או של פיתוחי השן משומרון (המאה הט' לפני ספה"נ) עם הלמ"ד המעוגלת של כתובת מישע (המאה הט' לפני ספה"נ) או של כתובת השילוח (סוף המאה הח' לפני ספה"נ), נראה שהלמ"ד בעלת הקו השבור שעל החותמת שלנו מהווה מעין מעבר בין צורת החקיקה הקדומה לצורה הרהוטה החדשה יותר.

לשי"ן זוויות חדות, כדרך שהן מצויות בכתובות מן המאות הי' והט'; בהמשך הזמנים נוטות הזוויות להיעשות כהות יותר[14].

בנוגע לפ"א יש לשים אל לב, כי צורתה הקדומה מצטיינת בזווית מעוגלת וקו ארוך ישר (כתובת אחירם, לוח גזר), ואילו לצורה המאוחרת זווית חדה וקו ארוך הפונה שמאלה[15]. בחותמת שלנו — זווית חדה וקו ישר. לפנינו איפוא פ"א שהנה מעבר מן הצורה הקדומה לצורה המאוחרת. צורת הפ"א שבחותמת שלנו נדירה: ההקבלות הקרובות ביותר נמצאות בחותמת לאסף מהמאה הח' ובידיות הטבועות בכתובת למלך זיף.

הטי"ת מוסיפה עניין מיוחד לחותמת, מכיוון שהיא נדירה ביותר בחותמות. עד עתה ידועות לי מן הספרות רק שתי חותמות, שבהן נמצאת האות טי"ת, והן החותמת של שפטיה מלכיש[16] והחותמת של אדוניפלט בן עמינדב מרבת־עמון[17].

---

8) ר' דירינגר, לוח XX, 21. 9) ר' שם, לוח XXII, 2.

10) ר' שם, לוח XXI, 9; הציור בספרו של דירינגר אינו ברור למדי. טוב ממנו התצלום במאסף *AASOR* II-III, הלוח שלאחר ע' 104.

11) ר' — דרך־משל — דירינגר, לוח XIX, 3; XXI, 17; XXII, 2.

12) ר' שם, לוח XIX, 9.

13) ר' סטארקיי, *PEQ* 1937, ע' 240; לוח VIII, 2.

14) די להשוות את השי"ן של לוח גזר לשי"ן של כתובת השילוח.

15) ר' גם המשקלות נצף ופים, דירינגר, לוח XXIII.

16) ר' *PEQ* 1937, ע' 240; לוח VIII, 2.

17) ר' *AASOR* II—III, ע' 104.